

În sfârșit, cu descrierea ultimelor grupe culturale — Kosiby-Caka, Nyírség-Zatin și aceea a mormintelor tumulare din E Slovaciei — și cu indicarea pătrunderilor elementelor străine în această zonă (cultura Glockenbecher și influențele culturii ceramicii decorate cu șnur) se încheie această carte bogată în fapte, ipoteze și concluzii, care dă o imagine completă și aproape la zi a epocii neo- și eneolitice din Slovacia.

Credem că lungă noastră dare de seamă a putut scoate în evidență faptul că este vorba de o lucrare esențială pentru toți cercetătorii care se interesează de problemele epocilor respective din centrul și sud-estul Europei, tratate în chip metodic și ilustrate corespunzător, așa încât fiecare dintre culturile și grupele trecute în revistă sînt bine documentate atât prin indicarea clară a elementelor caracteristice cît și prin prezen-

țarea lor grafică. Atenția acordată problemelor esențiale legate de nașterea, dezvoltarea și dispariția diferitelor culturi și legăturilor lor culturale și cronologice cu culturile altor zone dovedește pe de o parte că autorii nu se mulțumesc cu o simplă prezentare a evoluției culturale în perioada și regiunea cercetată, ci de un studiu temeinic, chiar dacă nu întotdeauna soluțiile adoptate pot fi considerate definitive și dacă în unele cazuri nu putem subscrie la sincronismele propuse și la unele dintre interpretări. În orice caz, Institutul arheologic din Nitra și fostul lui director Anton Točík au contribuit la realizarea unei opere cu adevărat utile, pentru care toți cei interesați în problemele neo-eneoliticului central și sud-est european trebuie să le mulțumească.

Vladimir Dumitrescu

Pierre Ducrey, *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine* (Thèse présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Lausanne pour obtenir le grade de docteur ès Lettres). Paris, Éditions E. De Boccard, 1968, 359 p. + 12 planșe afară din text.

Teza lui Pierre Ducrey, întocmită sub îndrumarea profesorilor Paul Collart și Jean Béranger, de la Universitatea din Lausanne, apoi completată și pregătită pentru tipar în cursul unui stagiu la Școala Franceză din Atena, se caracterizează prin două însușiri prețioase, mai ales în acest gen de lucrări: un plan cuprinzător, care îmbrățișează subiectul sub toate variatele-i aspecte, și o informație întinsă, căreia nimic nu pare să-i fi scăpat din izvoarele antice ori din literatura modernă asupra războaielor în antichitate. Altă trăsătură lăudabilă a cărții: alături de scrierile de orice fel ale autorilor antici se folosesc pe o scară întinsă textele epigrafice, a căror judicioasă triere și interpretare vădesc influența exercitată asupra tînărului cercetător de învățămîntul lui Louis Robert.

Din cele două mari împărțiri ale lucrării, prima — mai mult descriptivă — se ocupă de împrejurările în care cineva putea fi luat prizonier în lumea veche, ca și de noțiunea de prizonier în teoria și practica relațiilor politice dintre cetățile grecești sau dintre greci și barbari, pînă la cucerirea romană. După un lung studiu de vocabular, în care sînt examinate accepția și răspîndirea termenilor curent folosiți pentru a exprima, calitatea de prins (de la homerulic δμῶν, trecînd prin αἰχμάλωτος, pînă la ἀνδράποδον și ὄμημα, frecvente în textele epigrafice și papirologice ale epocii elenistice), se cercetează cu răgaz soarta captivilor din operațiile militare de tot felul: lupte în cîmp deschis, asedii de cetăți, expediții în teritoriu barbar, razii ale piraților și corsarilor. În partea a doua, în schimb, interesul auto-

rului se oprește asupra stării de prizonier, cercetându-se sistematic tratamentul aplicat prinșilor în funcție de natura războiului în care se găseau implicați, dar și de propria condiție socială (sclavi sau oameni liberi).

Se trec în revistă și se analizează, în această ordine de idei, cazurile cunoscute de exterminare în masă a prizonierilor (de la măcelul simplu până la crucificare), apoi condițiile menținerii în captivitate și a exploatarea lor eventuale: de la detențiunea prelungită până la munca forțată în mine sau la alte lucrări publice. Un capitol important al acestei părți e închinat profiturilor aduse de război, în care se cercetează împărțirea captivilor între comandantul victorios și trupa de sub ordinele sale, apoi vânzarea prizonierilor sau liberarea lor prin răscumpărare. Paragrafe speciale, de cel mai înalt interes, sînt consacrate prețului obișnuit al prizonierilor în lumea veche (după sex și aptitudini, dar și după epoci și regiuni), cuantumului răscumpărilor (în funcție de condiția prinsului), în sfîrșit împărțirii beneficiilor între eventualii aliați. Se urmăresc cu discernămint deosebirile de tratament dintre greci și barbari, oameni liberi și sclavi, apoi, în două capitole finale, se examinează uzanțele și legile care reglementau — îngrădind-o — comportarea arbitrară a învingătorilor (asyllie, inviolabilitate religioasă) și, în cadrul aceleiași preocupări, răsunetul în opinia publică a tratamentului inuman aplicat învinșilor — indivizi sau colectivități, pe pămîntul Greciei sau în afara hotarelor ei.

E ușor de văzut, la capătul acestei succinte enumerări, că luarea-aminte a autorului s-a oprit — dacă nu asupra tuturor aspectelor subiectului tratat, cel puțin asupra celor mai importante. Lucrarea se înfățișează astfel cît se poate de completă și va rămîne pentru multă vreme o adevărată mină de informații pentru tot ce privește condiția prizonierilor în antichitate. Nenumărate probleme, considerate cunoscute, cîștigă în amploare și semnificație prin simpla stringere laolaltă a știrilor de care se leagă. La aspectul așa-zicînd *lapitic* al subiectului — biruințe și înfrîngerii consemnate în paginile istoriografilor sau în documente de arhivă — se adaugă

nenumărate trăsături de comportare a învingătorilor și a învinșilor, observații asupra spiritului public și particular dintr-o epocă dată sau dintr-o regiune dată. Pînă la urmă, o astfel de monografie îmbracă semnificația unui studiu de mentalități (individuală și colectivă) sau a unei contribuții la istoria dreptului și a moralei publice de-a lungul celei mai interesante părți a antichității.

Cum am mai avut prilejul s-o spun, informația cărții e extrem de bogată. Abia dacă, ici și colo, i se pot aduce mici completări, de felul celor ce urmează.

P. 216 și n. 3: mi se pare îndoielnică afirmația după care la minele din Laurion n-ar fi avut loc niciodată răscoale de sclavi: cf. Athenaios VI 272 e (citînd pe Poseidonios) și Orosius, V 9,4—6.

P. 218: „grota” întunecată și umedă în care ar fi fost închis regele Perseu (după Diodor XXXI 9,1—2) în realitate nu-i o peșteră, ci închisoarea îndeobște cunoscută sub numele de Tullianum, înspăimîntătoare în toate privințele și mai asemănătoare cu un puț decît cu o temniță.

P. 223 și n. 1: despre meseria și personalitatea lui Aulos Kaprelios Timotheos, *σωματέμπορος*, sînt de văzut acum paginile lui M.I. Finley, în *Aspects of Antiquity. Discoveries and Controversies* (London, 1969), p. 162—176.

P. 249—251: la lunga serie de texte privitoare la ostatici (militari și civili), puși în libertate cu sau fără răscumpărare, trebuie adăugat decretul histrian în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos... *ὑπὲρ τῶν ὁμήρων* (Pippidi, *Contribuții* ², p. 170—171).

P. 274: deși răspîndită, afirmația după care — în judecata lui Aristotel — „Barbare et esclaves sont synonymes” mi se pare contestabilă, cum am încercat s-o dovedesc în volumul precedent al *Studiilor clasice*, p. 178—182 (aci mă mulțumesc să trimit la cuvintele: *οὐκ εἰσὶν οἱ μὲν φύσει δοῦλοι, οἱ δ' ἔλευθεροι*, din *Politica*, 1254 a 34 urm.).

P. 4 și 173, autorul se oprește cu interes asupra unor documente atît de prețioase pentru problemele războiului în antichitate ca decretul apolloniat pentru Hegesagoras

fiul lui Monimos (Pippidi-Popescu, *Dacia*, III, 1959, p. 187—201) și acel histrian pentru Agathocles fiul lui Antiphilos (*Contribuții* ², p. 187—189).

Trei indici amănunțiți — de termeni

greci discutați în text, de nume proprii și de materii — completează valoroasa lucrare și-i facilitează consultarea.

D. M. Pippidi

Valeria Righini, *Lineamenti di storia economica della Gallia Cisalpina: la produttività fittile in età repubblicana*, Collection Latomus, vol. 119, Bruxelles, 1970.

Studiul Valeriei Righini își propune ca scop conturarea cadrului producției ceramice (vase, coroplastică arhitectonică, țigle, cărămizi) din Gallia Cisalpina în epoca republicană.

Autoarea folosește ca punct de plecare, informația dată de Varro în *De re rustica* (XVI, 4), cu privire la tipul de îngrădire al fermelor din „ager Gallicus”.

„Quartum fabrilis saepimentum est novissimum, maceria. Huius fere species quattuor, quod fiunt a lapide, ut in agro Tusculano, quod e lateribus coctilibus, ut in agro Gallico...”.

Folosirea cărămizilor arse pentru un asemenea tip de construcție (destul de modest) îi sugerează autoarei ideea că acestea erau puțin costisitoare și larg răspândite în perioada respectivă (*De re rustica*, una dintre lucrările timpurii ale lui Varro, se datează în jurul anului 37 î.e.n.).

Totuși, izvorul literar nu era suficient pentru o astfel de concluzie. Din acest motiv, Valeria Righini procedează la analiza amănunțită a mărturiilor arheologice.

Cartea este împărțită în două părți. Prima, intitulată „Fonti e materiali”, stabilește limitele cronologice și topografice ale studiului de față și face o scurtă investigație asupra materialelor de construcție folosite de populațiile preromane, pentru a vedea dacă folosirea cărămizii arse în epoca romană este o achiziție nouă sau o moștenire a unor practici anterioare. Autoarea ajunge la constatarea că unicul exemplu de folosire a cărămizii arse ca material de construcție este cetatea etruscă Marzabotto (Pian di Misano), unde însă — și ca dimensiuni și

ca tehnică de fabricație (arderea este incompletă) — cărămizile sînt diferite de cele folosite în Gallia Cisalpina în epoca romană.

Răspîndirea cărămizii arse aici, începe să se facă de abia la sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n., așa cum ne-o dovedesc zidurile de la Aquileia, Verona, Vicentia. Folosirea cărămizii arse în această perioadă este documentată arheologic și la alte edificii, publice (vezi micul teatru din Mevaniola și cel din Mediolanum), private (Aquileia, Parma, Regium, Lepidi, Bononia etc.) și funerare (în teritoriile Bononiei și Albei Pompeia).

Avînd în vedere că la romani cărămida arsă nu este folosită înainte de Augustus ¹, apar două probleme: de ce coloniștii au folosit-o ca material de construcție și care este originea ei. La prima întrebare răspunsul este mai mult intuitiv decît bazat pe mărturii sigure — arheologice sau literare. Autoarea consideră că prezența unor mari depozite de argilă, lipsa pietrei, precum și clima foarte umedă au determinat adoptarea acestui material de construcție. La a doua problemă răspunsul vine din însăși descoperirile arheologice. Este vorba de cărămida etruscă (de așa-numitul tip „lidian”), care se răspîndește în Gallia Cisalpina către sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n. și a cărei folosință se extinde în mod progresiv dinspre est spre vest, concomitent cu înaintarea colonizării romane.

¹ Vitruvius, *De architectura*.